

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

SAMTIDEN

VECKOSKRIFT

FÖR

POLITIK OCH LITTERATUR

UTGIFVEN AF

C. F. BERGSTEDT.

N° 25.

Lördagen den 20 Juni

1874.

Kooperationsväsendets ställning och utsigter.

Under denna titel har H. Fawcett, den bekanta professorn i politisk ekonomi vid Londons universitet, nyligen uti *The Fortnightly Review* meddelat en uppsats, som i många afseenden är ganska märkvärdig, och utöfver hvad som förut blifvit bekant om föreningen i Rochdale, gifvit några detaljer, hvilka äro ganska öfverraskande.

Vi veta icke huru mycket häraf kan vara för ögonblicket tillämpligt för de arbetande klasserna i Sverige, men saken har i och för sig sjelf ett så stort intresse att följande sammanfattning torde vara berättigad.

Historien om *The Rochdale Equitable Pioneers*, »Rochdale's redlige vägrödjare», är väl bekant; bolaget stiftades för omkring 30 år sedan af 28 fattiga flanellväfvere, som funno sig allt för hårdt behandlade af de köpmän hos hvilka de, till största delen på kredit, togo sina nödvändighetsvaror. De kommo derföre öfver ens att af sina arbetslöner afsätta några pence i veckan, till dess de samlat ett pund st. på person; med denna summa begaf sig en af dem till fots till Manchester och uppköpte der varor som hemförslades på en skottkärra. Detta var början; *The Pioneers' Society* räknar nu inemot 10,000 medlemmar och har ett kapital af flere millioner.

Den del af detta betydliga kapital som användes för detaljhandeln utgör endast 25,000 pund st., men det omsattes minst 10 gånger om året, och det egendomliga draget i denna konsumtionsförening är att icke aktieegarne

utan kunderna erhålla vinsten på rörelsen. Hvar och en som gör ett inköp i föreningens handelsbodas erhåller nemligen ett kontramärke, motsvarande det penningbelopp han erlagt för sina varor, och vid kvartalets slut utdelas sedan 5 proc. blifvit aftagna såsom ränta åt rörelsekapitalet, vinsten åt dem i förhållande till deras inköp. Prisen äro de samma som gälla i den öfriga detaljhandeln, alla försäljningar ske kontant, och kredit gifves under inga vilkor. Det är denna grundsats som gifvit bolaget dess styrka och förklarar dess otroliga framgång; de värdelösa bokfordringarna, hvilka den vanliga köpmannen tid efter annan får afskrifva, och som de ordentliga kunderna nödvändigt få betala, så vida icke köpmannen sjelf skall gå under, existera icke här, och då föreningen på detta sätt sjelf aldrig behöfver begära kredit utan har hela marknaden öppen för sig, kan den välja de bästa varorna och erhålla dem till lägsta pris. En mängd konsumtionsföreningar hafva bildat sig efter detta exempel.

Men det fins i England också andra föreningar, som äro inrättade efter en annan plan. Så hafva de många tjänstemän som höra till civilförvaltningen, i synnerhet inom dess lägre grader, under namn af *Civil Service Stores* i vestra delen af London bildat ett handelsbolag, der den kontanta betalningen likaledes är regeln, men der kunderna, i stället för att vid slutet af kvartalet bekomma sin del af vinsten, erhålla sina förnödenheter till billigare

Anna G. G. G.

pris än i den öfriga detaljhandeln. Båda metoderna hafva sina fördelar, och civilstatens handelsförening synes oss bygd på riktigare teoretiska grunder, men då afnämarna nästan uteslutande bestå af arbetarefamiljer, visar sig inrättningen i Rochdale praktiskt nyttigare. Det är nemligen en allmän erfarenhet, att en person är mera böjd att spara sitt öfverskott, när han erhåller det på en gång i en rund summa, än om han vid hvarje dagligt inköp kan erhålla några öres billigare pris, och ingen ting är vanligare än att kvartalsutdelningarna i Rochdaleföreningen lemnas att kvarstå såsom insatser i bolaget. På detta sätt hafva många af dess delegare samlat ett betydande kapital.

Fördelarna af kontanta inköp af förbrukningsföremål för alla klasser i samhället, men i synnerhet för de arbetande, äro ännu icke så allmänt insedda som de förtjena, och beräkningar hafva i England blifvit anställda, som visa att om kreditsystemet i detaljhandeln kunde helt och hållet utrotas, skulle allmänheten derpå göra en större vinst än om hela statsskulden med ett penndrag aldeles öfverkörsades. Den engelska statsskulden utgör för närvarande icke fullt 800 millioner pund st., och det faller således i årliga räntor på hvar och en af befolkningen omkring ett pund st.; mer än denna summa skulle årligen vinnas på hvarje person, om hela befolkningen kunde lära sig att kontant betala sina förnödenheter.

Detta låter otroligt, men saken är till fullo bevisad. Det har i *Civil Service Stores* blifvit ådagalagd, att ehuru varorna säljas fullt 20 proc. billigare än i detaljhandeln, så är affären så lönande att en långt större vinst erhålles på det använda kapitalet än den vanliga köpmannen kan påräkna; kreditsystemet lägger således i sjelfva verket en inkomsttaxa af hvar femte penning på hela den delen af hvarje människas inkomst som användes till inköp af de vanliga förbrukningsartiklarna. Det bör väl ihogkommas att kreditsystemet är knappast mindre förderligt för handelsmannen än för allmänheten. Det är väl bekant att en stor mängd affärsfolk af denna klass gå under, icke blott i följd af förluster på värdelösa fordringar, utan äfven derföre att deras kapital fastläses i bokfordringar. För en tid sedan hade civilstatsföreningen låtit sina priskuranter granskas af en betydande kryddkrämare i en provinsstad; han medgaf att prisen på denna lista voro i allmänhet

20 proc. lägre än hans egna, men han tillade att om han sjelf kunde sälja alla sina varor kontant, skulle han komma väl ut med en lika stor nedsättning och ändå göra mycket bättre affärer än för närvarande. Också har det mer än en gång fallit oss in, att konsumtionsföreningarna, hvilka egentligen stå i strid med arbetsfördelningens grundsats och rimligtvis fordra mycken tidsuppoftning af sina delegare, hafva sin största betydelse såsom reformatorer af kreditväsendet, hvilket de kanske skola lyckas en gång fullständigt utrota i fråga om personlig förbrukning.

Vi hafva ofvanför antydtt att blott en del af Rochdaleföreningens kapital användes i handeln med lifsförnödenheter; det är i sjelfva verket mindre än fjerdedelen som upptages af denna förrättning, ty hela aktiekapitalet uppgår för närvarande till 108,000 pund st. eller icke långt ifrån 2 millioner rdr. De arbetande klasserna i Rochdale, hvilka nästan utgöra stadens hela befolkning, fingo ett så djupt intryck af föreningens välgärningar, att den snart erhöill ett långt större kapital än hvad som behöfdes för varuomsättningen. Huru nu detta öfverskott skulle på fördelaktigaste sätt användas, var en ganska benig och ömtålig fråga, men föreningens styrelse löste den med en märkvärdig takt och skicklighet. Vårt utrymme tillåter oss endast att i allra största korthet antyda de utvägar som dertill valdes, men de hafva sin betydelse såsom bevis på hvad tänkande arbetare kunna uträtta, och såsom antydningar om hvad det kooperativa systemet kan uträtta, så framt det skickligt och hederligt tillämpas.

I den mon varuomsättningen i Rochdale tilltog, kommo styrelsemännen naturligen att tänka på den fördel som föreningen skulle hemta, om den hade en egen köpmansaffär i stället för att inköpa sina lager från de vanliga grosshandelshusen, och de insågo dertill att en sådan köpmansaffär skulle blifva af ovärderlig nytta för att hålla de små konsumtionsföreningarna uppe, i den händelse att de andra handlande skulle af yrkesafund eller begär att förebygga deras intrång sammansätta sig för att tillintetgöra dem. En särskild affär bildades följaktligen för detta ändamål under namn af *Wholesale Society*, hvilken 1863 flyttades till Manchester. Detta grosshandelsbolag har nu blifvit en stor central-depôt med afdelningar i London och Newcastle, och nya filialer komma snart att anläggas i Birmingham, Bristol, Cardiff och

Cambridge. Bolaget gör nu affärer för mer än 2 millioner pund st. om året, och så hastigt har det utvecklats sig att hvarje kvartal under förlidet år visade en tillökning af 37—57 proc. öfver det närmast föregående. Ingen enskild person får köpa varor af bolaget, utan hela dess rörelse består uti att förse förbrukningsföreningarnas lager. I detta ögonblick hafva icke mindre än 591 af dessa föreningar affärer med detta bolag, och mer än hälften af dem har penningar insatta uti företaget. De föreningar som från Wholesale Society förse sig med sina varulager, utan att deri hafva aktier, äro till större delen nybegynnare, hvilka ännu icke hunnit samla någon kapitalstyrka. Affären synes vara skött med utomordentlig skicklighet, och under inga omständigheter medgifves längre kredit än 7 dagar från räkningens datum. Följden af denna extra-kontant-princip har varit att med en rörelse af öfver 2 mill. pund om året endast 31 pund osäkra fordringar behöft afskrivas. Förvaltningskostnaden är utomordentligt liten och uppgår icke till fullt en procent af vinsten. Den ledande grundsatsen i denna förening synes vara att så vidt som möjligt undvika mellanhänder; i afsigt att åstadkomma detta köpas förnödenheterna, så långt ske kan, direkt af producenterna, och i den mån bolaget utvidgas, kommer det säkert att för egen del tillverka en större del af de varor det försäljer. Så t. ex. har denna förening, i stället för att af de importerande köpmanshusen köpa irländskt smör, sina egna agenter, hvilka uppköpa det direkt af producenterna. Sällskapet har redan inrättat en egen skofabrik i Leicester och ett bageri för *biscuits* i Manchester; man ämnar också inom kort inrätta en stor tvål- och såpfabrik. Det är svårt att förutsäga hvilket omfång detta Wholesale Society i tidernas längd kan antaga, så vida framstegen hädanefter blifva lika hastiga som hittills; några af föreningens mest verksamma medlemmar börja redan tro, att den dag icke är aflägsen då de från sin egen jord skola hemta hvete och andra jordbruksartiklar samt från sina egna plantager i egna skepp hemföra socker, kaffe, té och kryddor.

Det bör anmärkas att det förnämsta ändamålet vid stiftelsen af detta grosshandelsbolag var att komma de särskilda, öfver hela England utbredda förbrukningsföreningarna till hjälp, och varorna säljas derför till lägsta möjliga pris, så att de jemt och rätt betäcka förvaltningsomkostnaderna och lemna en till-

räcklig marginal för vinst. Det är för öfrigt med detta handelsbolag samma förhållande som med de förut nämnda konsumtionsföreningarna, att styrelse- och förvaltningspersonal äro utan all delaktighet i vinsten och betalas genom fasta löner eller arvoden, alldeles på samma sätt som i vanliga köpmanshus. Ett förslag är likväl nu å bane att för alla som äro anställda i bolagets tjänst införa s. k. tantiëmer eller vinstandelar; det är allmänt erkänt att samtliga kooperativa föreningar varit särdeles lyckliga i valet af biträden, men man hoppas att nitet och intresset hos dem skola ännu ytterligare stegras, om de göras direkt delaktige i föreningarnas affärer.

Inrättningen af Wholesale Society var blott en af de utvägar som Rochdaleföreningen vidtog för att göra sitt öfverflödiga kapital fruktbart. Försök, till hvilka vi senare skola återkomma, hade redan blifvit gjorda i Paris att i produktiva ändamål förena kapitalister och arbetare, och 1855 beslöt föreningen i Rochdale att icke inskränka sig till gemensamma inköp af förbrukningsartiklar utan äfven för gemensam räkning bedrifva produktion, ehuru i en mycket liten skala. Systemet var väl uttänkt och i högsta grad enkelt. Först afdrags från vinsten 5 procents ränta på driftkapitalet, och återstoden delades i två lika stora delar, hvaraf den ena skulle tillfalla kapitalisterna såsom ett extra premium, och den andra utdelades åt arbetarne i förhållande till summan af hvars och ens under året erhållna arbetslön. Dagspenningen var den samma som vid de öfriga fabrikerna, men då arbetaren derutöfver åtnjöt ett premium, som växte i förhållande till hans flit och skicklighet, och han på samma gång utöfver den vanliga räntan på de penningar som han insatte i företaget hade rätt till en särskild vinstutdelning, så lockades naturligtvis en stor mängd personer att deltaga uti föreningen, och det dröjde icke länge förr än en större lokal erfordrades för det inrättade bomullsspinneriet än som stod att få hyra. Det beslöts derför att bygga en egen fabrik, som påbörjades 1856 och fullbordades 1860, med en kostnad af 45,000 pund. Denna fabrik var försedd med de bästa maskiner och i alla afseenden fullkomligt väl utrustad. Ett sådant förtroende hade arbetarne till företagets framgång, att de medel som insattes icke åtingo, och så beslöt man att bygga en ytterligare fabrik. Dessa fabrikers verksamhet var emellertid knapt öppnad då det inbördes

kriget i Amerika utbröt, och bomullsindustrien i Lancashire led ett förfärligt afbräck. Längre sedan alla andra fabriker hade blifvit stängda, fortsatte de kooperativa spinnerierna modigt sin verksamhet, men de svårigheter mot hvilka de hade att kämpa voro af en så ovanlig beskaffenhet, att man icke har någon rätt att hysa mindre förtroende till den kooperativa grundsatsen, derföre att en förening af arbetare fann sig ur stånd att kämpa mot omständigheter, så utomordentliga att de trotsade hvarje beräkning.

Då efter det amerikanska inbördeskrigets slut bomullsindustrien småningom åter kom i gång, inrättades i olika delar af Lancashire flere kooperativa fabriker, som hade olika framgång. En af de lyckligaste är Sun Mill i Oldham, en stad som näst Rochdale tyckes vara gynnsam för den kooperativa grundsatsens tillämpning. Det har blifvit beräknadt att den arbetande befolkningen i Oldham har icke mindre än 500,000 pund st., nära 9 millioner rdr, nedlagda i olika grenar af kooperativ affärsverksamhet; deri ingår bomullsfabriken Sun Mill med 75,000. Under de sista åren har denna fabrik i medeltal lemnat en behållning af 12½ proc., hvilket måste anses såsom ett ganska godt resultat, när man betänker att bomullsindustrien under en del af denna tid ännu led af det amerikanska inbördeskrigets följder.

Det förtjenar särskildt anmärkas att man i dessa af arbetare upprättade fabriker i allmänhet frångått planen att gifva arbetarne andel i vinsten. När tidernas betryck bragte bekymmer öfver Rochdalefabriken, uppstod från arbetarnes sida anspråket att få del i förtjensten, men de som hade penningar insatta i företaget tyckte det vara en onödig frikostighet att inrymma någon del af vinsten åt arbetet. Sålunda uppstod här samma strid som olyckligtvis råder nästan öfver allt mellan kapital och arbete; frågan om arbetets rätt till delaktighet i vinstutdelningen är ännu lifligt agiterad, och det är svårt att förutsäga huru den en gång kommer att sluta. På rent teoretisk väg är det omöjligt att slita den, och af två stridande parter som stå så fientligt emot hvarandra uppoffrar ingendera godvilligt sina verkliga fördelar. Annorlunda kommer saken att ställa sig, om det kan visas att en åt arbetet inrymd delaktighet i vinsten icke är något offer å kapitalets sida, utan ett medel att gifva förökad kraft både åt kapitalet och arbetet. Man kan ju tänka

sig en sådan hopning af kapital att den vanliga räntan nedsjunker t. ex. till 2 proc.; det beror då väsentligen på arbetarens skicklighet och drift att förvärfa det en högre afkastning i de företag der båda faktorerna samverka.

Innan vi lemna detta kapitel måste vi fästa våra läsares uppmärksamhet derpå att det kooperativa systemet lämpar sig vida bättre för spridningen än för frambringandet af rikedom, passar bättre för konsumtionen än för produktionen. Det är t. ex. klart att en förbrukningsförening som hvarken begagnar eller gifver kredit och icke behöfver köpa på spekulation, utan i sina lager blott upptager hvad som omedelbart kan afsättas, finner små svårigheter i sin väg och löper nästan inga risker. Det är en trygg regelbundenhet i en sådan affär: omsättningen vexlar obetydligt i det ena kvartalet och det andra, och det är ingen svårighet att om så fordras minska eller utvidga rörelsen. Deremot är en fabriksaffär till sjelfva sin natur beroende på spekulation och tillfälligheter; vinsten grundar sig ofta uteslutande derpå att råämnena inköpas på de lägligaste tider. Stundom kan marknaden helt plötsligt blifva så öfverfylld att det blir nödvändigt att hålla det tillverkade godset till baka, och detta kan naturligtvis icke ske utan att det finnes en reservfond att repliera på. Bomullsindustrien är mer än alla andra underkastad hastiga vaxlingar, och såsom exempel derpå kan anföras, hvad som framgår ur de offentliggjorda räkenskaperna för Sun Mill, att då vinsten för de tre sista kvartalen af 1869 endast utgjorde 9 proc., uppgick den under de tre första kvartalen af 1870 till 22 proc., och under andra kvartalet 1871 var den 30 proc., men sjönk under det följande till 9. Man kan lätt begripa hvilken stor försigtighet och återhållsamhet det fordras, för att i ett yrke som är underkastadt så våldsamma vaxlingar under de goda åren afsätta tillräckliga medel för att möta de missgynnande, hvilka aldrig länge låta vänta på sig. Det lärer dessa arbetarebolag till stor heder, att de i allmänhet förmått motstå frestelsen att utdela de tillfälligt stora vinsterna, samt att de förstätt att genom sina val sätta fulländad affärskloklighet och redbarhet i spetsen för sina företag.

Det ligger i sakens natur att kooperativ yrkesverksamhet bedrifves lättast i sådana yrken der omsättningen är mera regelbunden, samt det kapital som måste nedläggas i bygg-

nader, maskiner och råämnen är så litet som möjligt i förhållande till det som utbetalas i arbetslöner. Ett af de första och mest lyckliga arbetarebolag som inrättades i England var en fabrik för tafvelramars förfärdigande. En sådan affär fordrar naturligtvis högst litet kapital; alla penningar som behöfdes sammanskötes utan svårighet af arbetarne sjelfva, och derigenom undveks på ett lyckligt sätt striden mellan kapitalets och arbetets intressen. Många sådana föreningar i Paris hafva arbetat med mycken framgång, men den regeln har der varit i allmänhet iakttagen att hela förlaget skall bestridas af arbetarne, och ingen annan mottages såsom delegare. Det vill nästan synas, att ju anspråkslösare sådana företag från början varit, dess lyckligare har det gått för dem. Sålunda stiftades i Paris 1848 ett bolag mellan några mureriarbetare, men som personerna voro kända för att hysa vissa för regeringen misshagliga meningar, afslogs deras begäran om offentlig försträckning, hvarmed den republikanska styrelsen eljest var utomordentligt frikostig. Denna fiendtlighet betryggade murarföreningens framgång, under det att nästan alla de bolag som understöddes af regeringen gingo under. De kooperativa murarena hade många motgångar att öfvervinna, och 1852 beslöto de att omorganisera sin förening, som då räknade endast 17 medlemmar och var alldeles utan kapital. De öfverenskommo då att skaffa sig förlag genom att afsätta tiondedelen af sin dagliga arbetsförtjänst, och vid slutet af första året hade de på detta sätt åstadkommit en gemensam kassa af 365 francs. I slutet af 1854 hade detta lilla kapital växt till 2,700 fr.; 6 år senare räknade föreningen 107 medlemmar med en fond af 365,000 francs: bolagskapitalet hade således på åtta år blifvit hundradubladt. Grundregeln för detta bolag är följande. Inga andra arbetare än delegare användas, och ingen som icke egnar hela sitt arbete åt föreningen får insätta penningar i företaget. Arbetarne åtnjuta den dagspenning som på hvarje tid är gällande inom yrket, och af nettovinsten utdelas två femtedelar såsom ränta på det insatta kapitalet, medan de tre återstående fördelas mellan arbetarne i förhållande till hvars och ens arbetsförtjänst under året.

En annan fransk kooperativ förening förtjenar ett kort omnämmande, i anseende till de märkliga omständigheter under hvilka den stiftades. Under våren 1848 hade fjorton

pianofortearbetare i Paris beslutit att ingå bolag, men de voro fattiga allesamman, hade inga penningar och knappast några verktyg, och äfven de fingo afslag på sin ansökan om lån af allmänna medel. Efter långvariga pröfningar lyckades de slutligen att hopsamla 1,175 fr., och med dessa beslöto de att börja sin rörelse. Till en början hyrde de ett litet eländigt rum i en aflägsen trakt af den franska hufvudstaden. Lyckligtvis emellertid hade en timmerhandlare fattat förtroende för dem och gaf dem litet kredit. Under många månader förnekade de sig hvarje beqvämlighet, och det var omöjligt att lefva med större försakelser än de. Ett exempel skall åskådliggöra med hvilka svårigheter de brottades. En bagare hade föreslagit dem att få köpa ett piano för 475 fr., med vilkor att betalningen skulle utgå under en längre tid med ett visst dagligt belopp af bröd; de mottogo med glädje detta anbud, och detta bröd var för en lång tid nästan deras enda uppehälle. Emellertid öfvervunnos motgångarne småningom, den ena efter den andra, och deras framgång, ehuru långsam, var säker och oafbruten. Inom några få år ökades medlemmarnes antal till 32; de hade då lemnat sin första anspråkslösa verkstad och hyrde en rymlig lägenhet för 2,000 fr. om året: den tiden uppgick deras förlag till 40,000 fr. Helt nyligen har bolaget blifvit egare af ett stort etablissemang, som är försedt med de bästa maskiner, och deras årliga omsättning går öfver 200,000 fr. Detta bolag har ett högt och väl förtjent anseende för förträffligheten och billigheten af de instrument som det förfärdigar.

Det förtjenar särskildt anmärkas att dessa båda föreningar hade för sin framgång att tacka uteslutande sina egna bemödanden. Då de icke af staten erhöilo den hjälp de sökte, förbrukade de icke sina krafter på fäfänga deklamationer mot samhällsinrättningen, och i stället för att inlåta sig i en fruktlös tåflan med kapitalet, satte de sig före att genom stora försakelser sjelfva sammanbringa det kapital som fordrades för deras rörelse, och som gjorde det möjligt för dem att få väl betaldt för sitt arbete. Då man betänker att de som bildade dessa och andra likartade föreningar icke hade den ringaste hjälp af andra, men tvärt om måste slå sig fram genom nästan exempellösa svårigheter, kan man icke värja sig för den tanken att just dessa svårigheter och just denna nödvändighet att endast lita på sig sjelfva utgjorde den verk-

liga grunden till deras framgång. Det är ingen ting som hindrar hundratusental af arbetare att göra hvad dessa gjort; snarare är det lättare, då de hafva uppmuntrande exempel för ögonen, och dessa arbetaresällskap hafva genom sitt eget föredöme predikat bättre mot socialismen och andra samhällsförvillelser än allt hvad som kan skrivas i böcker eller tidskrifter, hvilka kanske föga läsas men säkert ännu mindre tros.

Den engelska författaren som vi i denna uppsats till största delen följt är en så varm anhängare af kooperationsgrundsatsen, att han för dess tillämpning snart sagdt icke ser några gränser, och han anser för alldeles afgjort, att den inom kort skall med stor framgång göra sig gällande äfven inom åkerbruket. Det har hittills icke varit oss bekant att något jordbruk blifvit bedrifvet på detta sätt, annat än i en ganska ofullkomlig form och i en mycket liten skala, men mr Fawcett försäkrar att de få försök som blifvit anställda för ingen del böra anses såsom misslyckade. Förhållanden som äro egna för England resa å ena sidan ofantliga hinder i vägen för ett kooperativt landtbruk, men å andra sidan hafva också dessa samma förhållanden satt den engelska jordbruksarbetaren i en belägenhet som kan blifva samhällsfarlig, om den länge får fortfaara. Landtbruket i England har kanske lidit mer än något annat yrke af arbetarens oförmåga och likgiltighet, och den enda vägen att rycka honom ur sin försoffning är må hända att gifva honom ett mera verksamt och direkt intresse för sitt arbete, än så länge han trälkar för den blotta dagspenningen. Det kan med otaliga exempel visas huru mäktigt och välgörande känslan af besittning verkar på arbetaren. Men med hvarje år blir det i England mer och mer omöjligt för små jordegare att bedrifva landtbruk, emedan maskinerna, hvilka nu mera icke kunna undvaras, äro så ytterst dyrbara att de endast kunna anskaffas af dem som drifva denna industri i mycket stor skala. Man kan därför tänka sig att genom kooperationsprincipens genomförande de många fördelar som åtfölja ett sjelfegande bondestånd skulle kunna bevaras, utan de olägenheter som äro oskiljaktiga från små landtbruk, men tanken är så ny att den endast småningom och genom många förberedande steg kan sättas i verket. Många äro de försök och förslag som i denna syftning blifvit uppgjorda, och må hända skulle den statsekonom som har

hufvudet fullt med teorier kunna hemta mer än en värdefull vink från våra svenska landsbygder, der inom vissa mindre områden tjenares och arbetares delaktighet i afkastningen redan för länge sedan gjort sig gällande. Flere engelska *farmers* hafva på ett mera direkt sätt erbjudit sig att upptaga sina arbetare såsom bolagsmän, och helt nyligen har mr Brand, Underhusets nu varande Speaker, gjort de arbetare han använder på sina farmar det förslaget att insätta alla de pennningar som de kunna ästadkomma uti hans rönrelse, med rättighet till samma ränta som han sjelf erhåller på sitt kapital. Men som personer i deras vilkor icke kunna utsätta sig för förluster, har han, för den händelse att hans landtbruk något är icke skulle lemna någon vinst, lofvat dem ett minimum af ränta, motsvarande det som erhålles i postverkets sparbanker. Om arbetarne antaga detta anbud, hafva de icke allenast en bekväm och säker placering för sina sparpennningar, utan det egna intresset skall nödvändigt stegra deras drift och uthållighet, på samma gång som affärsdelaktigheten uppfostrar deras ömdöme, och kooperationen bör under sådana omständigheter kunna medföra nytta både för arbetsgifvare och arbetare.

Af hvad som ofvanföre blifvit sagdt visar sig att det i England gifves två skilda klasser af kooperativa produktionsföreningar, nemligen sådana som stå i direkt förbindelse med det ofvannämnda kooperativa grosshandelsbolaget och sådana som drifva sin rörelse oberoende af detta. Hvardera klassen har sina särskilda gynnare och målsmän: de som föredraga den förra metoden pläga kallas federalister eller förbundsmän, de som omfatta den senare individualister, eller sådana som vilja hafva sitt för sig. Fördelen af federalismen skulle ligga deri att samtliga produktionsföreningarna skulle hafva en jemn och säker garanti för hvad de frambringa, slippa konkurrensen med enskilda handlande och spekulanter, samt följaktligen kunna undvika många risker. Å andra sidan påstår man att om något större antal fabriker och förbrukningsföreningar inginge i förbindelse med Wholesale-bolaget, skulle affären få en sådan omfattning och blifva så invecklad att den icke kunde tillbörligt skötas, och dertill kommer, att om grosshandelsbolaget blefve tvunget att köpa alla sina varor uteslutande af de fabriker med hvilka det satt sig i förbindelse, skulle det nödgas köpa dem på mycket ofördelaktigare

vilkor, än om det kunde välja dem i den stora marknaden. Hvilkendera sidan som har rätt tillkommer icke oss att afgöra: sannolikt har hvardera systemet sina fördelar lika väl som sina olägenheter. Det är knapt något tvifvel, att om spekulationen kunde göras helt och hållet öfverflödig, så skulle prisen på förnödenheterna nedgå jemt så mycket som erfordras för att aflöna mellanhänderna, och om den osäkerhet som tillhör all handel kunde utrotas eller minskas, skulle den allmänna moraliteten derpå göra en anseelig vinst. Det är utan tvifvel en sådan jemnhet i de ekonomiska förättningarna, och en sådan frihet från handels-chancernas störande rubbningar, som hägrar för socialisters och andra samhällsförbättrares blickar: de vilja åt hvarje medborgare gifva samma säkerhet mot oförutsedda olyckor som åtnjutes af de underordnade medlemmarne i ett stort och förmöget hushåll. Men frågan är, om icke människonaturen för att icke försoffas och slappas behöfver sporen af det oförutsedda, liksom ett stagnerande vatten förskämmas och behöfver uppfriskas genom rörelse. I alla händelser lärer problemet icke kunna lösas på teoretisk väg; man kan ju försöka till hvilken grad affärsrörelsen tål att koncentreras. En *Wholesale Society* utan alla medtäflare skulle förmodligen inom kort tid förlora hela sin lifskraft.

Att den kooperativa grundsatsen skulle tidigt finna sin tillämpning i penningrörelsen var ganska naturligt, och något annat äro icke de kreditbanker eller hjulpekassor som allt sedan 1851 genom den berömda Schultz-Delitzsch's inflytande blifvit inrättade i Tyskland, i ändamål att bereda arbetaren det kapitalförskott han icke på något annat sätt kunde erhålla. Grunddragen af dessan nyttiga inrättningar äro väl bekanta: delegarne äro solidariskt ansvarige för hvarandra, de strängaste vilkor äro uppställda för inträdet, och som ändamålet är sjelfhjelp, fordras öfvertygande bevis att kandidaten kan och vill hjälpa sig sjelf. Det erforderliga kapitalet erhålles dels genom medlemmarnes teckningar, dels genom lån, som på hela föreningens samfälda kredit upptagas i den allmänna penningmarknaden, och så stort förtroende hafva dessa föreningar förskaffat sig, att penningar till ganska anseeligt belopp blifvit ställda till deras förfogande. Antalet föreningar af detta slag uppgick vid slutet af 1871 till närmare 4,000, med mer än 350,000 med-

lemmar. Egentliga produktiva yrkesföreningar voro samma år något mer än 400, förbrukningsföreningarna dubbelt så många, och folkbanker eller egentliga kreditföreningar, som vid slutet af 1871 låtit offentliggöra sina räkenskaper, 776. Summan af de för året beviljade krediterna uppgick till 270 millioner thr, eller 730 mill. rdr, nettovinsten till nära 1,400,000 thaler, samt delegarnes behållningar till öfver 3 millioner samma mynt. För de båda senare åren hafva vi icke varit i tillfälle att erhålla några upplysningar utöfver den allmänna uppgiften att deras verksamhet sedan kriget blifvit betydligt stegrad. I England är detta slags bankrörelse temligen ny: den första anstalten stiftades i Newcastle 1871 och gör nu affärer för något mer än 2 mill. pund st. om året. Delegare äro de kooperativa föreningarna, samt endast undantagsvis enskilda personer, hvilka deremot äro helt och hållet uteslutne ur den bank som föröfvidet är upprättades i sammanhang med *Wholesale Society*. Vi sakna närmare underrättelse om grunddragen för denna banks verksamhet; endast så mycket säger oss mr Fawcett, att räntan för alla depositioner en gång för alla blifvit bestämd till 5 proc., utan afseende på räntefoten i den allmänna penningmarknaden, en orimlighet som naturligtvis icke länge kan ega bestånd.

Vi hafva i denna uppsats icke haft någon anledning att särskildt tala om de försök till kooperativ verksamhet som blifvit gjorda i vårt fädernesland; de äro icke många, och ingen af dem har, så vidt vi veta, lyckats i någon anmärkningsvärdare grad — de föra i allmänhet en blygsam tillvaro och göra icke mycket buller af sig. Men redan i detta förhållande finnes ett bevis på systemets brukbarhet; framgången beror på graden af förstånd, skicklighet och sedligt allvar hvarmed de tillämpas. Så mycket torde erfarenheten redan hafva ådagalagt, att ingen lyckas i kooperativa föreningar som icke skulle kunna nästan lika väl lyckas under det vanliga arbetssystemet, men der verkligen sällsynta sedliga och intelligenta egenskaper finnas till samman, ske framstegen hastigare under kooperationssystemet, efter som många hjälpas åt och ömsesidigt sporra hvarandra till ansträngningar. Ett fordras dock härtill, nemligen konsten att underordna sig. Det är kanske i allmänhet svårare att rätt lyda än att rätt befalla, och i oförmågan att under-

kasta sig en allmän regel torde ligga den-
förmämsta anledningen hvarföre kooperations-

principen hos oss icke haft någon större
framgång.

Litteratur.

Introduction to the Science of Religion. Four lectures delivered at the Royal Institution, with two Essays on False Analogies, and the Philosophy of Mythology. By Dr. Max Müller, M. A. London Longman, 1873.

Då vi här upptaga ett sådant ämne som religionsvetenskapen, behöfva vi knappast förklara att det icke kan vara frågan om vare sig teologi eller uppbyggelseväsende, ämnen som ligga helt och hållet utom omfånget för denna tidskrift. Vi hafva en gång förut (årg. 1872 s. 647) med anledning af ett arbete af *Emile Burnouf* sökt visa hvad som menas med »Science de Religion», och författaren till den bok vi nu hafva framför oss har ytterligare förklarat denna nya benämning, då han i ett föredrag i Westminster Abbey öfver de hedniska missionerna den 3 december förlidet år yttrade dessa ord: »Efter ett sorgfälligt studium af dessa historiska religioners uppkomst och utveckling, samt en kritisk undersökning af de heliga skrifter på hvilka de alla förklara sig hvila, har det blifvit möjligt att underkasta dem samtliga en vetenskaplig klassifikation, på samma sätt som skenbart sammanhangslösa och sins emellan obegripliga språk blifvit på vetenskapens väg ordnade och klassificerade, och genom jemförelse af de punkter som äro gemensamma för alla, äfven som bestämmandet af de punkter som tillhöra hvar och en särskildt, har ett nytt kunskapsämne blifvit kalladt till lif, som nära angår oss alla, och hvari alla som fråga efter religion måste förr eller senare taga sin andel — vetenskapen om religionen.» I de föredrag som han för tre år sedan höll öfver detta ämne, och som i slutet på förra året blefvo samtidigt offentlig gjorda på tyska och engelska, vidrör han på nytt samma sak. »Jag är säker», säger han, »att den tid skall komma då allt hvad nu är skrifvet öfver teologien, så väl från kyrkans som från filosofiens ståndpunkt, skall förekomma lika föräldradt, underligt och obegripligt som arbeten af en Vossius, Hemsterhuys, Valckenaer och Lennep vid sidan af Bopp's komparativa grammatik... Studiet af memiskoslågtets gamla religioner skall,

om det bedrifves i en dristig men vetenskaplig, samvetsgrann och aktningfullanda, undanrödja många tvifvel och svårigheter, hvilka helt och hållet komma af inskränktheten i vår religiösa synkrets; det skall vidga våra sympatier, höja våra tankar öfver dagens lumpna smågräl, samt i en icke aflägsen framtid uti kristendomens hjerta uppväcka en frisk ande och ett nytt lif.»

Det synes af hvad vi här citerat, att på samma gång som den berömde språkforskaren med sin undersökning äsyftar en vetenskaplig analys af religionen, och dertill använder den jemförande metod hvaraf han på ett så lysande sätt gjort bruk i sitt bekanta arbete öfver språkvetenskapen, Science of Language, så är hans plan för ingen del inskränkt till en sammanställning af de särskilda religionernas läror, seder och bruk, något som hvarken eger nyhetens behag eller burit några synnerliga frukter. Ty liksom den jemförande språkforskningen kan i sina första grunddrag spåras till baka till sextonde århundradet, till Sassetti, Xavier, Leibnitz och vår egen Olof Rudbeck, så kan äfven religionsvetenskapen sägas sträcka sina rötter flere århundrande till baka, och professor Müller berättar i sin föreliggande skrift, huru den indiska kejsaren Akhbar den Store, som regerade under sista hälften af 1500-talet, hade låtit till sitt hof inbjuda kristne, mohammedaner, brahmaner och anhängare af Zoroasters lära, på samma gång som han låtit af deras heliga böcker öfversätta så mycket han kunde komma öfver, för att utröna hvar sanningen låg, samt huru experimentet slog ut till afgjord nackdel för islamismen. De förbindelser som vid den nyare historiens början öppnades med andra verldsdelar gjorde utan tvifvel sitt till att lifva nitet för sådana jemförelser, och Luther sjelf, i detta afseende endast allt för olik sina trångbröstad efterträdare, jemförde den profana lärdomen, som nyss före hans tidevarf blifvit väckt till nytt lif, med Johannes Döparen, såsom förelöpare till en ny vishet i andliga ting. Vi behöfva icke mer än erinra om de nya idéer som mot slutet af förra århundradet

sattes i omlopp af Lessing och Herder, och huru den senare för första gången i litteraturen införde begreppet »menschlighet». Ej heller skola vi uppehålla oss vid den symboliska tolkning af de antika myterna som vid början af detta sekel utfördes af Creutzer och hans efterföljare. Alla de mödosamt uppställda doktriner i hvilka flitiga forskare vid denna tid nedlade sina åsichter om de gamla religionernas uppkomst och väsende hafva blifvit trängda i skuggan af den nya språkvetenskapen, som åter har sin rot i kännedomen af sanscrit, zend och de andra forn-ariska dialekterna.

Under de två generationer till hvilka den komparativa språkforskningens verksamhet egentligen inskränker sig hafva dess resultat varit i sanning storartade, i det den icke blott intagit sin ställning såsom en själfständig vetenskap utan utöfvat en mäktig inverkan på andra vetenskaper, fornforskningen, historien och filosofien. Liksom seglaren nyligen träffat nya inlopp till polarhafven, och kemisten i sitt laboratorium funnit utvägar att undersöka de ämnen af hvilka främmande världskroppar äro sammansatta, så har språkforskaren funnit ett vapen med hvilket han för när eröfra förhistoriska tiders hemligheter, uppdaga hvad som hittills varit gömmt i mörker i afseende på vårt släktes uppkomst och utveckling, samt i dess beståndsdelar sönderdela hvad som utgör högsta blomman af vårt eget tidehvarfs civilisation. I det skede uti hvilket den unga vetenskapen för närvarande befinner sig har den lyckats med större eller mindre precision hänföra alla jordens hittills kända språk till tre hufvudgrupper, den turaniska, den semitiska och den ariska eller indo-europeiska. För att nu endast hålla oss vid den sistnämnda, har man genom en utsofring af hvad som för alla dess grenar är gemensamt lyckats uppställa ett litet antal ordrötter eller radikaler, utgörande fyra eller femhundra, och deraf dragit den berättigade slutföljden att det måste hafva funnits en äldre språkenhet, af hvilken alla de nu kända språk som tillhöra denna klass äro afkomlingar. På detta sätt han mr Müller bevisat att de ariska folkens förfäder åtminstone tusen år före Agamemnon hade upphört att vara nomader och egde fasta boplatser; af den omständigheten att namnet för begreppet »stad» är gemensamt för sanscrit och grekiskan framgår med visshet, att städer voro bekanta för de ariska folken in-

nan ännu greker och hinduer lösgjorde sig från sin gemensamma ursprungsstam. Och det kan äminstone låta tänka sig, ehuru vi ingalunda äro beredde att med professor Müller antaga saken för halft bevisad, att det fans en tid då samtliga dessa tre stora hufvudgrupper af den menskliga familjen ännu bodde till samman i samma nejder, förbundna af samma språk, lagar och sedvänjor. För den semitiska språkstammen återstår ännu att utföra det arbete som blifvit fullbordadt för den ariska, nemligen att ur de särskilda semitiska dialekterna utsöndra de gemensamma ord som måste hafva utgjort det semitiska språket förr än det sönderföll i hebreiska, syriska och arabiska, hvarigenom man kan komma till en föreställning om den odelade semitiska stammens hufvudsakliga tankar och sysselsättningar. Hvad den turaniska språkstammen angår, som sträcker sig öfver hela östra Asien samt en mängd folkslag i Afrika och Amerika, så äro dessa språk ännu allt för litet undersökta för att tillåta något likartadt arbete.

Professor Müller har kallat sin föreliggande skrift för en inledning. Han åsyftar dermed att taga en förberedande öfversigt öfver det fält som skall undersökas och på förhand liksom utstaka tankeruinernas läge, innan någon noggrannare undersökning kan företagas af de grusade templen med deras stympade gudabilder. Icke så litet mera torde dock redan vara vunnet, efter som i klassifikationen af vårt släktes forna och närvarande språk blifvit funnen en nyckel till olikheterna i deras religionssystem; det finnes nemligen i hvarje taladt och skrifvet språk ett handgripligt uttryck för de idéer som karakterisera hvarje särskild trosform. Vi skola här nedan söka att i största möjliga korthet sammanföra några af de förnämsta resultat som hittills blifvit vunna genom en jämförande undersökning af de olika trossystemen.

Först och främst har den litterära kritiken uppställt ett system af regler, som kan med opartisk noggrannhet tillämpas på samtliga religionernas särskilda heliga skrifter. Professor Müller anmärker att af de ariska och semitiska racerna är det blott två medlemmar i hvardera som äro i besittning af en helig kodex, nemligen bland de förra hinduer och perser, bland de senare hebréer och araber. Hinduerna och hebréerna hafva hvar för sig frambragt två bokreligioner, de förre brahmaismen och buddhismen, med deras he-

liga böcker Veda och Tripitaka, de senare mosaismen och kristendomen, som hafva fått sitt uttryck i Gamla och Nya testamentet. Vi anmärka i förbigående, att mr Müller i likhet med några af sina landsmän synes oss hafva uppdragit en nog skarp gräns mellan de båda senare. Inom hvardera familjen finnes en tredje religionsurkund, som är en svagare upprepning af den ursprungliga, nemligen Zend-Avesta eller sammanfattningen af de zoroastriska lärorna, en matt återspeglning af den vediska religionen, och Koran, som på samma sätt återgifver dragen af judaismen. Men kan nu mera utan fara för betydligare misstag pröfva dessa skrifterns äkthet, fullständighet, ålder och författareskap, samt å andra sidan senare tillsatser, förvridningar och urartade läsarter. Så till exempel har det blifvit fullständigt ådagalagdt att det hinduiska kastväsendet, föreskriften om enkornas förbränning och förbudet för deras äktenskap icke hafva sin grund i de vediska urkunderna, och följaktligen icke ursprungligen tillhöra hinduismen. När engelsmännen först började att i den borgerliga samhällsordningens intresse motarbeta dessa inrättningar, uppmånade de brahmanerna att framlägga de urkunder som skulle utgöra deras auktoritet, och brahmanerna återopade då en vers hvilken, sedan Rig-Veda blifvit kritiskt och fullständigt utgifven, visade sig vara förfalskad och missförstådd. På samma sätt har det blifvit möjligt för den vetenskapliga kritiken att i Zend-Avesta och de buddhistiska urkunderna skilja det äkta och ursprungliga från senare tiders förfalskningar och tillsatser. Huru en fullständigare kännedom af uppkomsten och tillväxten af den hebreiska kanon inverkat på vår tids föreställningar om den grad af helighet hvarpå vissa delar deraf kunna göra anspråk, till exempel i afseende på Salomos Höga Visa och Uppenbarelseboken, hafva vi nyligen varit i tillfälle att ådagalägga. Kristendomen förlorar ingen ting på en sådan undersökning, och om det jemförande studiet af religionerna bedrifves med tillbörlig ärlighet, skall dess öfverlägsna beskaffenhet, långt ifrån att fördunklas, endast framstå i så mycket klarare ljus, ju mer de skatter af sanning som ligga gömda i de föraktade hednareligionerna blifva framdragna i ljuset.

Det är väl bekant huru många lärda hjer- nor plägat sig med fruktlösa försök att förklara vissa yttre likheter mellan buddhismen

och katolicismen, såsom munkväsendet, tonsuren, bruket af vigvatten, klockor, messkläder, o. s. v. Den komparativa språkforskningen har gjort det möjligt att genom en verklig jemförelse af religionerna bestämma deras oberoende eller relativa beroende af hvarandra. Det var en tid då man trodde att latinet, grekiskan och alla andra språk endast voro afarter af hebreiskan, och på samma sätt föreställde man sig att de hedniska religionerna voro urartade afkomlingar af judaismen. I nära sammanhang med denna åsigt står föreställningen om en ursprunglig gudomlig uppenbarelse, af hvilken de hedniska religionerna innehålla några spridda öfverlevor, korn af ett säde som föll vid vägen eller på en stenig jordmon. Mr Müller finner båda dessa föreställningar lika orimliga; de teologer, anmärker han, som göra anspråk på ett öfvernaturligt ursprung för språket löpa fara att förvilla sig i den äfventyrligaste antropomorfism. Ingen fysiologisk undersökning kan göra oss full reda för språkets första uppkomst, men så mycket har naturvetenskapen lärt oss begripa, att det menckliga talet småningom utvecklats sig ur ofullständiga begynnelse och omöjlig kan vara en fullfärdig gäfva, hvilken lik en Pallas-sköld nedfallit från himlen.

I afseende på religionens princip och väsende har mr Müller iakttagit en stor försigtighet, så mycket mer berättigad som alla dermed sammanhängande frågor höra till religionsvetenskapens filosofi, som är hvarje vetenskaps sista kapitel, och icke till dess inledning. Han lemnar därför oafgjordt, huru vida religionen tillhör en särskild förmögenhet inom människosjälens, om den framgår ur känslan, hjertat eller förnuftet, om regeln för pröfningen af dess sanning ligger i dess bekännarens uppförande, eller i de tänkesätt hvaraf de lifvas, eller i de lagbud som de hvar för sig bekänna och utöfva. Icke heller har han inlåtit sig på den svåra och med vetenskapens ännu tillgängliga hjälpmedel olösliga frågan om hvad uppenbarelsen rätteligen är, utan inskränkt sig till att erkänna dess befintlighet. Vi kunna icke helt och hållet förbigå denna sida af saken, och vi skola söka att af några spridda yttranden, så väl i detta som i föregående arbeten, draga vissa allmänna slutsatser, dock utan anspråk på att i allt träffa hans rätta mening. Ehuru knapt någon protestantisk teolog torde vilja erkänna Max Müller såsom en renlärig trosförvandt,

är han ännu mindre någon anhängare af rationalismen. Huru ofullkomlig, huru barnslig en religion och dess uppfattning af Gud än må vara, säger han, ställer den alltid människosjälen i Guds åsyn. Härmed har han efter vår tanke tillräckligt tydligt uttalat sin bekännelse, att hvarje religion, icke blott de som hvila på skrifna urkunder, har ett gudomligt ursprung, så vidt som anlaget dertill är nedlagdt i människohjertat men först vinner sin utveckling uti samhället och historien, i form af den samlade erfarenhet som hopat sig under generationer, och som förr eller senare antagit gestalten af en omedelbar gudomlig uppenbarelse. En man som han kunde icke blunda för den slående likheten mellan vissa fundamentala föreställningar, som förekomma i de mest skilda religiösa system och på ett förvånande sätt synas trotsa folkens öfriga frändskapslagar. Sålunda har begreppet om en gemensamhet mellan det gudomliga och det mänskliga antagit den olikheten i Europa och i orienten, att de grekiska mytologierna låta det mänskliga upphöjas till gudomligheter, under det att orientalerna antaga att det gudomliga i mänsklig gestalt nedstigit på jorden. Nu skulle man vänta att hinduerna, i följd af sin race- och språkgemensamhet med de klassiska folken, skulle hylla samma mytologiska föreställning som dessa, men det är just motsatsen som inträffat, ty likheten mellan deras avatarer eller gudomsuppenbarelsen och den kristna inkarnationen är lika fullständig som öfverensstämmelsen mellan deras inspirationsbegrepp och det judiska. Hvarje rad af deras heliga hymner tro de vara ordagrant ingifven af gudomen, och deras skrifflärde hafva, på det icke ett jota af den öfvermenskliga uppenbarelsen skulle förkomma, räknat bokstäfverna i Rig-Veda lika sorgfälligt som de judiska masoreterna räknade de hebreiska skriftecknen i Gamla testamentet.

Det är väl nu mera knappast någon svensk teolog som fasthåller inspirationsbegreppet i dess egentliga och ursprungliga mening: man har vid prestmöten och andra tillfällen hört våra lärdate biskopar afgjort förkasta tanken på en bokstaflig ingifvelse af de heliga skrifterna, samt inskränka sig till det påståendet att endast hvad som angår den gudomliga frålningsplanen, eller tjenar till hjälp för människan att omfatta den samma, blifvit genom öfvernaturlig tillskyndelse för de heliga skriftställarne uppenbaradt. Vi antaga

gera denna förklaring, som då den blir allmän erkänd nödvändigt måste föra teologi och kyrkolära ett godt stycke framåt, men nu möta nya svårigheter att bestämma hvad som hör och hvad som icke hör till denna innersta kärna af gudomlig sanning uti bibeln. Det är oss nu mera icke längre förbjudet att tro, att en mängd faktiska misstag finnas i de bibliska böckerna, att fördomar, öfverspänd fosterlandskänsla och folkhögmod dikterat de ohyggligaste och omenskligaste handlingar, samt att vissa af de sedliga föreskrifterna äro af den beskaffenhet att de omöjligt kunna tjena vårt tidevarf till efterlefnad. Detta gäller nu visserligen närmast Gamla testamentet, men äfven det nya är långt ifrån fritt från sådana yttringar af trängsinnadt hat, afund och andra elaka passjoner mellan sjelfva de män som voro utsedde till bärare af kärlekens religion, så att de omöjligt kunna vara ett verk af den Helige ande. Hvar är då gränsen mellan det gudomliga och det mänskliga? Endast det individuella samvetet kan afgöra det, men till ett sådant afgörande fordras en ny omedelbar ingifvelse, och den protestantiska kyrkan lär ju att inspirationens flöden sedan 1800 år äro tillstängda. Katolicismen är i detta som i andra afseenden konsekvent, då den antager att icke blott de ursprungliga heliga texterna voro af den Helige ande dikterade på grekiska och hebreiska, utan äfven den latinska Vulgata-öfversättningen, den enda som för dess bekännare har fullt vitsord lika med originalet. Detta var en absolut nödvändighet, ty huru skulle man eljest kunna bygga dogmer på uttryck, om hvilkas återgifvande man icke var ense? Sjelfva det grekiska ord som blifvit öfversatt med *nåd*, ett af fundamentalbegreppen i den kristna teologien, har flere ganska skiljaktiga betydelse, och huru skola vi veta att vår dogmatik träffat den rätta? Men den katolska kyrkan stannar icke härvid, i det hon antager att inspirationen allt fortfarande är i verksamhet, och då andens meddelande icke lämpligen kunde ställas till en rådpläggande och röstande församling, var erkännandet af påfvens ofelbarhet endast en tidsfråga. Blott på detta sätt kan man vara trygg att kyrkan icke begär några misstag i sina läror och sina sedeföreskrifter; utan en sådan högsta auktoritet på jorden, som i sista hand och med suverän makt förmår slita alla tvifvel, famlar ju den kristne i mörker och oviss-

het om den rätta meningen af sina religions-
urkunder.

Också har protestantismen så att säga genom en bakdörr tagit till baka hvad den utkastat genom den stora porten, och den katolicerande pietismen har i sin omedelbara försyn lika mycket inspirationsväsende som den argaste katolik, endast med den skillnad att den förre på sin egen lott och omedelbart tager de himmelska meddelanden som blott komma den senare till del genom kyrkans förmedling. Hela läran om väckelsen hvilat ju på föreställningen om en sådan ingivelse: den Helige ande inverkar individuelt på människohjertat, som kan höra eller icke höra den gudomliga rösten. Meddelandet utsträcker sedan på mångahanda sätt, såsom svar på böner, upplysning om bibelns rätta mening och bestämda föreskrifter för handlings-sättet i särskilda förhållanden uti lifvet. Men i den mon människan är rätt troende, blifva dessa ingivelser omständligare och tillförlitligare; den som själf är på den rätta vägen får tydliga vinkar från ofvan, huru han skall kunna draga efter sig andra, som ämna vandra i mörkret, och då blir det ju dessas skyldighet att blindt lyda honom, efter som de själfva ännu ingen ting förstå. Här hafva vi således en ny uppenbarelse, lika ofelbar som den påfliga, men så mycket farligare, ju mera godtycklig och okontrollerad den är.

En hvar som lägger vikt på att bibehålla begreppet religion, och icke tror att det låter sig ersättas med någon abstrakt pligtlära, måste också fasthålla föreställningen om religionens öfvernaturliga ursprung. Vi göra härvid ingen skillnad mellan den naturliga och den uppenbarade, ty äfven de folk som icke hafva någon religionskodex hafva haft profeter och heliga siare, som förmedlat gemenskapen med det öfversinliga. De alexandriska fäderna betraktade hedendomen såsom en förberedande uppfostran, ett sanningens utsäde, ehuru jordmonen icke var ännu beredd, och spridda uttryck i vår egen bibel gifva ett visst stöd åt samma uppfattning. Finna vi nu i de förkristna religionsböckerna sedebud och lefnadsregler, till syftningen sammanfallande med kristendomens och i själfva uttrycken stämplade af samma sedliga höghet, hafva vi ju intet skäl att anse det ena mer än det andra för blotta menskliga påfund: allt godt kommer ju ofvanefters ifrån ljusets fader. Men hvar och en som tror på ett

evigt förnuft och en verldsplan måste väl föreställa sig, att till denna förnuftiga verldsregering hör en olika begåfning för olika folk, och redan den ytligaste bekantskap med den profana historien lär oss, att liksom vissa nationer företrädesvis varit utrustade till att föra den allmänna odlingen framåt, att värda sig om skön konst, uppfinningar och spekulation, så synas andra folk hafva varit särskildt bestämda till att bära ett renadt gudsbegrepp genom tiderna, och i detta afseende står den föraktade, borgerligt obetydliga och i mångahanda mätto vrängsinta lilla semitiska horden mellan Jordan och Medelhafvet i allra främsta rummet. Endast ett sådant folk har att uppvisa de högsta andliga lefnadsfarenheter, de mest lefvande yttringar af tro, och den mest oinskränkta undergifvenhet under försynens vilja. Mr Müller säger på ett ställe, att den allmänna religionen, hvilken upplysningstidehvarfvets författare mente sig kunna abstrahera ur den naturliga och de historiska, och som, oberoende af några sådana historiska och lokala inflytanden hvilka gifva hvarje religion dess särskilda och egendomliga prägel, förmenas kunna upptäckas ensamt med förnuftets öga, är en lika stor smörja som det man i språkvetenskapen kallat den allmänna grammatiken, en föregifven sammanfattning af gemensamma regler och antagligen nödvändiga principer, men hvilka i intet språk finnas fullständigt genomförda och lefva ett verkligt lif. Så är det också med religionen, att den behöfver ett substrat af gudfruktiga människor med individuella andliga erfarenheter, egnade att tjena oss andra till upplysning, varning, tröst och salighet. Den som har att gå en väg som han icke känner vandrar den långt säkrare, om han ser någon gå framför sig, än om han skall lita på de bästa och utförligaste anvisningar i tal eller skrift. Så är det också med bibeln: för hvarje särskild belägenhet i lifvet håller den oss liksom en spegel för ögonen, och så höga äro de sedliga föredömena, så rika och mångfaldiga äro lifsbilderna, att vi med full rätt betrakta honom såsom ett verk af omedelbar gudomlig tillskyndelse, ehuru ofullständiga och bristfälliga enstaka delar deraf än måtte befinnas.

En analys af de olika folkens språk, deras historia och deras tillväxt är den bästa, om icke enda vägen att förklara de religiösa idéernas olikhet i äldre och nyare tider, eller åtminstone de olika sätten att uttrycka dem.

Utan en sådan kännedom, säger professor Müller, kunna vi omöjligen annat än missförstå hvad mennissoslägtets äldsta lärare och skalders talat. »Samma ord uttrycka icke samma sak på anglosaxiska, engelska, latin och franska; så mycket mindre kunna vi vänta att orden i något modernt språk skola noggrant motsvara begreppen i något gammalt semitiskt språk, såsom till exempel Gamla testamentets hebreiska. Gamla ord och gamla tankar — ty båda gå hand i hand — hafva i Gamla testamentet ännu icke uppnått den grad af abstraktion uti hvilken verkande krafter, vare sig naturliga eller öfvernaturliga, kunna framställas annorlunda än under en personlig och mer eller mindre mänsklig form». På detta sätt, menar mr Müller, härröra de flesta svårigheterna i den religiösa tankens historia från en oupphörlig missstolkning af det gamla språket uti det moderna språket, och af den gamla tanken genom den moderna tanken. Utan tvifvel ligger häri en viss grad af sanning, men om man drifver satsen för långt, blir ju hvarje dogmatik fullkomligt omöjlig, emedan själva grunden för lärobegreppet ständigt flyttar under ens fötter. Vi måste här lemna detta invecklade ämne å sido; tänkande teologer hafva häri funnit en särskild providentiell skickelse, för att hindra de mänskliga lärobyggnaderna att hårdna i ett stelt och liflöst formväsende. Låt oss hoppas att de hafva rätt.

Genom den jämförande språkforskningen utrönes slutligen den rätta betydelsen af de gamla religionernas mytologier. Professor Müller har i sina föregående skrifter vidlyftigt framställt sina åsikter i detta ämne. Han anser mytbildningen såsom ett slags barnsjukdom, ett oundvikligt skede i språkens lif, som vilsefört begreppen och gör det ytterligt svårt för efterverlden att komma till rätta med deras ursprungliga mening. Språket utöfvar ett oändligt inflytande på tanken, och det är strängt taget omöjligt att tänka samma tanke på mer än ett språk. Lyckligtvis kommer oss här en omständighet till hjälp, nämligen det begränsade antalet af rötter eller ordens ursprungssämen; vi hafva sett att deras antal i de ariska språken icke uppgår till mer än några få hundrade, och inga nya hafva blifvit uppfunna af senare generationer. Beteckningarna för familjens förhållanden, för de vanligaste husdjuren och

de första kulturbegreppen äro gemensamma för alla dessa språk, men det viktigaste af allt är att de alla hafva samma namn för gudomen. »Är det icke någon ting värdt att veta», anmärker med rätta professor Müller, »äfvén för oss som lefva efter fyra eller femtusen år, att innan den ariska racen sönderbröts i olika stammar, innan det fans sanscrit, latin eller grekiska, innan Vedas gudar hade blifvit dyrkade och det bland Dodonas ekar fans en helgedom åt Zeus, hade en högsta gudom blifvit funnen, benämnd och åkallad af vårt släktes urfäder, åkallad under ett namn som öfverträffats af intet annat, Dyans, Zeus, Jupiter, Tyr, alla menande ljus och klarhet, himmel och dag?» Man må icke föreställa sig att det var den yttre materiella himlen som var föremål för tillbedjan: snarare var det ett försök att bestämma det sväfvande gudsmedvetandet genom ett namn som på ett bildligt och approximativt sätt åskådliggjorde åtminstone ett af gudomens mest i ögonen fallande drag. Författaren fortsätter: »Årtusenden hafva förrunnit, sedan de ariska folken bröto upp för att vandra åt skilda håll, nordan, sunnan, vestan och östan; de hafva hvar för sig bildat sina språk, grundat välden och vetenskaper, uppbyggt tempel och åter jemnat dem med marken; de hafva alla blifvit äldre, må hända också visare och bättre. Men när de söka ett namn för hvad som är mest upphöjdt och ändå kärast för en hvar af oss, när de försöka att uttrycka både fruktan och kärlek, det oändliga och det ändliga, kunna de ingen ting annat göra än hvad deras gamla fäder gjorde, när de sågo upp till det eviga fästet och kände närvaron af ett väsende, på en gång så aflägs och så nära som aflägs och nära kunna vara, endast sammanbinda de gamla orden och ännu en gång uttala den urgamla ariska bönen till himlafadren (Dyauspitar, Zeu pater, Diespiter) i den form som skall vara till tidernas slut: »Fader vår, som är i himlen.»

Sålunda börjar människan att instinktligt finna Gud i naturen, utan att ändå dermed sammanblanda honom, och vetenskapens sista ord endast lära henne begripa, huru den materiella världen af sig sjelf icke kan innehålla en uppenbarelse af det gudomliga, eller det ändliga en uppenbarelse af det oändliga. Här möter nu visserligen den invändningen, att radikalen ursprungligen kunde hafva be-

tecknat Gud, innan den togs i bemärkelse af himmel, men denna möjlighet minskas i den mon andra språkfamiljer lemna samma resultat, och sådant synes vara förhållandet med den turaniska. Himlens ande betecknas af kineserne med namnet *Tien*, och hvar helst vi, säger professor Müller, i andra religioner skulle vänta namnet på den högsta gudomen, vare sig Jupiter eller Allah, finna vi i kinesiskan ordet *Tien* eller *himlafäste*. Detta ord har i kinesiskan genomgått nästan alla skeden, från det lägsta till det högsta, inom hvilka det motsvariga ariska ordet *Dyaus* gått i Indiens och Grekland, poesi, religion, mytologi och filosofi. På samma sätt säges namnet Num eller Jumala hos de uraltaiska folken beteckna en gudomlighet, som bor i himlen eller på något annat vis dermed har sammanhang; i de kinesiska, mongoliska och turkiska språken torde namnets ursprungliga identitet kunna ådagaläggas med tillräcklig sannolikhet. Men öfver allt hafva dessa ord, som börjat med att mena den materiella himlen och derpå höjt sig till meningen af Gud, åter urartat och nedsjunkit till betydelsen af andar eller lägre gudamakter. Sålunda, säger Müller, löper ordameningen parallelt med de förändringar som egde rum i dessa folks religioner, hvilka i Kina och annorstädes förena tillbedjandet af otaliga andar med tron på en högsta himmelsk gudomlighet. I de semitiska språkens gemensamma gudanamn El, Eloah, Allah, ligger makt eller skräck såsom hufvudbegrepp, och många tecken gifva vid handen, att dessa semitiska föreställningar sammanhängde med den dyrkan af stjernorna som var gängse hos de omgifvande asiatiska folken. *Jehovah* eller *Jahveh* (jag är den jag var) tillhör, såsom bekant, ensamt mosaismen.

Vi hafva ofvanföre i förbigående häntydt på det valde som språket utöfvar öfver tanken, och en engelsk författare omtalar huru en hel stam af röda indianer, algonqvinerne, genom en falsk härledning förlorade bästa delen af sin religion, emedan de för sitt gudanamn Michabo icke kände någon annan betydelse än »den store haren». Men å andra sidan saknas icke exempel derpå att orden under sin metaforiska förrättning nästan tappat sin ursprungliga betydelse. Så säger Max Müller, att medan de gamla religionernas hela ordbok utgöres af metaforer, så hafva dessa hos oss räkat i full förgätenhet: »vi tala om ande, utan att tänka på ande-

dräkten, om himlen utan att tänka på himlahalvvet, om förlossning utan att tänka på något lösande, om uppenbarelse utan att tänka på någon slöja som upplyftes. Men i det gamla språket är hvar och ett af dessa ord, ja hvarje ord som icke hänförs sig till ett sinligt föremål, ännu liksom en puppa, inbegripet i ett öfvergångsskede, hälften kroppsligt, hälften andligt, samt stigande och fallande i karakter allt efter den varande förmågan hos den talande och hörande.» Det är oss icke rätt klart huru vida han med Auguste Comte och andra författare antager att alla religioner nödvändigt måste passera genom fetischismen och polyteismen för att komma till monoteismen. Det förefaller oss emellertid att han snarare betraktar monoteismen såsom föregående och polyteismen eller mångguderiet såsom en följd af polyonomien eller mångnämnheten, i det man gaf samma föreställning flere olika benämningar, allt efter de olika synpunkter under hvilka den betraktades.

Vi skola slutligen som hastigast vidröra en fråga, som nära sammanhänger med anspråket att göra religionerna, deras ursprung, utveckling och inbördes förhållanden till föremål för en särskild vetenskap. Är denna vetenskap liksom hvarje annan förmögen af framsteg, eller är dess innehåll en gång för alla inneslutet af bestämda gränser, hvilka det menliga förnuftet icke kan öfverstiga? Om uppenbarelsen innehåller sanningen hel och absolut, så kan ju dertill lika litet läggas något nytt som något derifrån kan borttagas. Macauley yttrade en gång att läran om det gudomliga, antingen den är naturlig eller uppenbarad, icke kan betraktas såsom en progressiv vetenskap, emedan dess innehåll en gång för alla är bestämdt. I den meningen har han utan tvivel rätt, att människans religiösa föreställningar äro begränsade till sitt antal, och att ingen spekulation dertill kan lägga något helt och hållet nytt. Men äfven med strängt fasthållande af religionens betydelse såsom en uppenbarelse, måste en utveckling i uppfattningen af den samma ega rum, ju klarare och mångsidigare urkunderna gripas, och man kan i denna mening säga att bibeln innehåller ett outtömligt förråd af ännu okända sanningar. Ur en sådan synpunkt betraktadt har kanske det verk med hvilket vi här sysselsatt oss sin förmästa

betydelse: det öppnar nya rymder för den religiösa tanken och ristar djupare plogfäror i den andliga jordmon som människoslågter sedan årtusenden bearbetat.

Strödda underrättelser.

Djurens flyttningar. Hela världen känner flyttfoglarnes årliga resor, svalans, storkens, lärkans och andras, men en mängd andra djurs mindre bekanta vandringar äro icke mindre beundransvärda. Ehuru däggdjuren i afseende på resor intaga en vida mindre gynnsam ställning än foglar och fiskar, så företaga dock flere af dem vidsträckta och farliga vandringar. På skådespel kunna mäta sig i storlek med åsynen af de ofantliga buffelhjor, som i tätt slutna skaror draga midt öfver Nordamerikas prairier. Så snart tecknet till uppbrott är gifvet, anvisar ett af dessa vilda djur fåglets riktning; hans bölände genljuder på Mashuas vidsträckta slätter, och snart församlas sig omkring honom den fruktansvärda skaran, beredd att följa honom. När ögonblicket är kommet skakar anföraren sin tunga man, böjer hufvudet mot jorden, skjuter upp den väldiga ryggen och störtar sig med ett doft bölände i vattnet; hela den otaliga skaran simmar bölände efter.

De stora ekorsamhällellenas vandringar i de nordiska skogarne äro icke så bullersamma, men icke mindre märkvärdiga; lätt och behändigt öfvervinna dessa små djur de tusen hinder som ligga i deras väg. Resande naturforskare hafva försäkrat, att när dessa djur på sina flyttningar komma till en flod, skaffar hvar och en af skaran fram ett träd- eller barkstycke, hvaraf en flotta bildas, på hvilken skaran med de yfviga svansarne till segel färdas öfver till den andra stranden. För oss nordbor äro fjell-lemlarnes vandringar väl bekanta till sina fruktansvärda följder, men kanske mindre till de blomständerigheter som vitna om dessa små resandes stora mod och sinnesnärvaro. När ungar födas på resan, göra mödrarna underverk af uppoffrande omtänka; hvarje hona bär sin unge, än i munnen, än på ryggen, så att resan icke lider något afbrott. Men oaktadt allt sitt mod och sin ihärdighet komma dock många af djuren till olycka, och vägarne som de vandra äro bestrodda af lik. Många dö af hunger på vägen, andra blifva ett byte för räfvar och roffoglar, andra åter drunkna, när skaran simmar öfver floder.

Äfven rottorna äro outtröttliga och oförskräckta vandrare: så snart det gifves något byte att vinna, följa de människan på det ihärdigaste. På folkens vandringar, krigståg och flyttfärder uteblifva de aldrig, och märkvärdigt är att hvarje ny folkstam som satt sig i rörelse alltid varit åtföljd af ett nytt rottslägte, hvilket såsom äkta eröfrare dragit i härnad mot den inhemska rottan och mer eller mindre fullständigt utrotat henne. Så har i England den bruna normanniska rottan, som åtföljde Wilhelm Eröfrarens härar från Frankrike, fullständigt undanträngt den infödda gråa racen, som var den ursprungliga. I en stor del af vestra Europa, särdeles i Frankrike, har den bruna rottan blifvit i sin ordning undanträngd af den moskovitiska (*sua-mulot*) eller montfaucon-rottan, hvilken mot slutet af första kejsardömet kom till Frankrike i sällskap med den ryska armén och nu gjort sig hemmastadd öfver allt i kloakerna under Paris. Den moskovitiska rottan fruktar hvarken för hunden eller katten, hon öfverfaller det sofvande barnet och söker företrädesvis sin föda i kött af människor och djur, som börjat öfvergå i förruttelse.

Ögonvitnen till de förfärliga fältslagen 1813 och 1814 berätta, huru dessa djur om natten vid fullmånen brukade samla sig knapt hundra steg bakom linierne, i hundratals störta sig öfver en fallen häst eller en döende soldat, och derpå i den sista bataljonens spår fortsätta sitt nattliga röfvertåg.

Fogeln med sin skenbart svaga kroppsbyggnad utvecklar i sin flykt en kraft som vida öfverträffar våra starkaste ångmaskiners. Hans fjedrar och vingar hafva, oaktadt sin utomordentliga finhet och mjukhet, en noggrannhet och en säkerhet i sin verkan, som lemna det skramlande hjulverket i de menckliga maskinerna långt bakom sig. En fogel kan utan synnerlig ansträngning på en timme tillryggalägga en sträcka af 10 till 15 sv. mil, en hastighet hvilken de bästa jernvägslokomotiven endast uppnå med stor ansträngning samt en ofantlig konsumtion af kol och vatten.

Sloane berättar oss att fiskmåsarne på

Barbardos-örarne dagligen göra en lustresa af 60 till 80 sv. mil, ungefärligen afståndet mellan Malmö och Gefle eller Hernösand, för att intaga sina måltider på en obedd ö i öppna hafvet, alldeles som våra middagspartier till utvårdshusen kring de större städerna. Djuret öfverträffar i rörelseförmåga allt hvad den menskliga industrien kan åstadkomma; man känner nu för tiden ganska väl flere fogelslägtens vandringar, man vet på hvilka ställen de samla sig för att företaga sina flyttningar, och hvarest de äro vana att rasta. Allt detta sker med en sådan punktlighet att man kan bestämdt beräkna dagen för deras afresa. Så komma alla år på en viss tid af våren till Malta en stor mängd vaktlar, i ett högst utmattadt tillstånd, så att de med lätthet fångas på vägarne och på stadens gator. Skörden är så rik att den icke kan förtäras på stället utan utskeppas till aflägsna marknader.

Om sommaren bygger svalan sitt näste under takfoten på våra hus; om vintern bor hon i halmtaken på negrernas kojor i Senegambien. Men icke alla hinna målet för sin vandring: hafvets vågor uppsluka dem som litade för mycket på sina krafter, så vida icke en klippude eller ett förbiseglade fartyg erbjuder dem en tillfällig hviloplats. Men trots den långa och farliga resan se vi att våra kära gäster hvarje år hitta till baka till sina gamla nästen och der gifva exempel på en berömvärd huslighet. Äro de förstörda af regn eller storm, blifva de snart reparerade. Spallanzani ville öfvertyga sig om denna trohet; han fäste färgade ullgarnsändar om fötterna på några af de par som bodde under hans tak, och 18 år såg han samma svalpar återvända till sina nästen under hans takfot.

Nytt guldager i södra Afrika. I

Times förekom nyligen en artikel från Capstaden, hvari säges att man just nu först börjat göra sig till goda södra Afrikas rikedomar. Ett aktiesällskap har bildat sig för att bearbeta guldfyndigheterna vid Marabostaden och från guldfälten vid Lydenberg komma de mest lysande underrättelser. Denna nejd ligger omkring 600 eng. mil från diamantfälten vid New-Rush men är mycket svårtillgänglig. Det fins visserligen en väg på hvilken en sydafrikansk ryttare eller en oxvagn kan komma fram, men färden är mycket långsam och icke utan sina faror;

fraktkostnaden per ton uppgår till 35 pund st., hvarföre resultatet icke blir så lysande som det borde vara. Omkring 800 guldtätare äro för närvarande i arbete; metallen som erhålles är af bästa beskaffenhet och betalas med omkring 67 rdr för engelskt uns. Diamantfälten öfverges nu af ganska många arbetare som rusa till guldgrufvorna. Det mesta som finnes är alluialguld, men äfven gedigna klumpar af 5 till 20 uns äro icke sällsynta. Regeringen i Transvaal gör stora ansträngningar för att bringa till stånd en ordentlig farväg från Lydenberg till Delagoaviken, dit afståndet endast är 180 engelska mil.

Lysgasens inflytande på trädvegetationen.

Man har här i Stockholm varit vitne till att den ena efter den andra af de unga lindarna på Carl XIII:s torg utdött och blifvit omplanterad för att åter utdö. I många af de städer som hafva gaslysning har man gjort samma oangenäma erfarenhet, att lysgasen, som utströmmar ur de otätheter hvilka aldrig fullkomligt kunna undvikas i rörledningen, utöfvar en förstörande inflytelse på de växter med hvilkas rötter den kommer i beröring. För denna skadliga inflytelse hafva redan i många städer de skönaste träd fallit offer. För att erhålla närmare underrättelser om lysgasens inverkan på trädvegetationen, hafva i Berlin sedan flere år försök varit anställda, hvilka ännu allt jemt fortgå, och man har till en början erhållit det tillförlitliga resultat att den obetydliga mängden af 25 kub.-fot verkar på en yta af 144 kv.-fot men vid 4 fots djup sträcker sitt inflytande till 576 kub.-fot jord, samt inom kort tid dödar de rotfibrer med hvilka den kommer i beröring, och att detta sker så mycket fortare, ju hårdare markens yta är.

Innehåll:

	Sid.
Kooperationsväsendets ställning och utsigter	385.
Litteratur:	
Introduction to the Science of Religion. By Dr Max Müller	392.
Strödda Underrättelser:	
Djurens flyttningar, m. m.	399.

Stockholm,

tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag, 1874.